

О. В. Погорєлова,
к. е. н., професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку та економічного аналізу,
Національний університет кораблебудування імені Адмірала Макарова
ORCID ID: 0000-0002-3103-4380

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.15—16.60

НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОДОВОЛЬЧИХ СИСТЕМ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОДОВОЛЬЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ

O. Pohorielova,
PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Accounting
and Economic Analysis, Admiral Makarov National University of Shipbuilding

DIRECTIONS OF TRANSFORMATION OF FOOD SYSTEMS AS A COMPONENT OF FOOD POTENTIAL

В статті досліджено пропозиції науковців щодо модернізації продовольчих систем з метою забезпечення продовольчої безпеки та якісного харчування та встановлено, що думки науковців відносно напрямів трансформації продовольчої системи можна систематизувати за трьома напрямками: жорстке державне регулювання або дерегулювання продовольчої системи; виділення якось однієї підсистеми як головної для модернізації або виділення в переважній більшості підсистем окремих напрямів для трансформації; застосування переважно адміністративних або переважно ринкових економічних методів регулювання. Сформовано дві головні ідеї, які є визначальними у формуванні напрямів трансформації продовольчих систем: по-перше, відкритість системи, що визначає спосіб функціонування системи; по-друге, стійкість системи, що є бажаним результатом її діяльності. Доведено, що напрями трансформації продовольчої системи визначаються основними факторами внутрішнього та зовнішнього впливу на систему і мають носити комплексний характер, що забезпечить мультиплікаційний позитивний ефект від їх реалізації.

Summary. Food systems are central to achieving the goal of eradicating hunger and malnutrition in all its forms and ensuring that everyone can afford a healthy diet. It is established that the main factors negatively affect food security and nutrition through food systems, so the solution lies in the transformation of food systems. It is substantiated that the opinions of scientists on the directions of transformation and modernization of the food system can be systematized in several, often completely opposite in the mechanisms of their implementation, areas: 1) strict state regulation or deregulation of the food system; 2) allocation of one subsystem as the main one for modernization or allocation in the vast majority of subsystems of separate directions for transformation; 3) the use of mainly administrative or mainly market economic methods of regulation. Two main ideas have been formed, which are decisive in the formation of directions of transformation of food systems: 1) openness of the system, which determines the way the system works; 2) the stability of the system, which is the desired result of its activities. Thus, the directions of transformation of the food system are determined by the main factors of internal and external influence on the system — the determining determinants of the formation of food potential. At the same time, the identified areas should be comprehensive in nature, which will provide a multiplier positive effect from their implementation, be clearly formed in terms of application tools and implementation mechanism with the expected

result. Consistency in formulating and implementing policy and investment measures for food and health systems is crucial for building synergies in favor of improving the efficiency and effectiveness of food systems solutions aimed at providing more affordable diets based on the principles of environmental sustainability and inclusiveness, social security and environmental protection.

Ключові слова: продовольча система, продовольчий потенціал, трансформація, відкритість, стійкість.
Key words: food system, food potential, transformation, openness, sustainability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Право харчування — одне з основних прав людини, невід'ємний елемент соціальної справедливості. Забезпечення населення продовольством — одна з головних цілей будь-якого уряду та обов'язкова умова національного суверенітету. Проблеми продовольчої та харчової безпеки та їх вплив на здоров'я населення та планети мають комплексний, взаємопов'язаний, транскордонний характер, тому міжнародна координація важлива як для забезпечення здоров'я глобальної продовольчої системи у майбутньому, але для виконання урядами країн своїх суверенних зобов'язань із забезпечення власного народу продовольством. Щоб пріоритизувати питання права на харчування, розширити наше уявлення про продовольчу безпеку та закласти аналітичну та стратегічну основу для діяльності продовольчих систем, необхідно виробити більш обґрунтовані, єдині концепції щодо продовольчої безпеки та напрямів трансформації продовольчої системи на різних рівнях.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Світове наукове співтовариство у питанні стосовно необхідності трансформації продовольчих систем для забезпечення більшої їх ефективності, життєстійкості, інклюзивності та стійкості як важливої умови реалізації Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року досягло цілковитої згоди. Прагнення змін призвело до того, що у вересні 2021 року відбувся перший в історії Саміт Організації Об'єднаних Націй з продовольчих систем, на якому були погоджені інноваційні рішення та стратегії для перетворення агропродовольчих систем та використання цих змін для досягнення прогресу по всіх ЦУР. Висунутий на Саміті заклик до дій зосереджений на п'яти цілях, одна з яких — підвищення життєстійкості в умовах факторів уразливості, потрясінь та стресів для забезпечення безперервного функціонування здорових, стійких агропродовольчих систем.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Розробити напрями модернізації продовольчих систем з метою забезпечення продовольчої безпеки та якісного харчування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У пошуку напрямів трансформації продовольчих систем науковці, переважно, орієнтуються на забезпеченні ефективного її функціонування. Так, при встановленні основних проблем щодо якісного рівня інституційного забезпечення ефективного функціонування продовольчої системи Коткова Н.С. [1] виділяє "відсутність комплексної, науково обґрунтованої агропродовольчої політики", яку дослідниця пов'язує з державним регулюванням аграрної галузі. Відтак, автор виділила основні етапи розвитку державного регулювання продовольчої системи в Україні, зважаючи на економічні спади та кризи в економіці: початкове формування основ агропродовольчої державної політики (1990—2000 рр.); подолання системної кризи в агропродовольчій сфері (2001—2010 рр.) та висування агропродовольчої політики в ранг національних пріоритетів (початок 2010-х років — теперішній час). Основними тезами даного дослідження є наступні позиції: по-перше, продовольча система є багатоелементною системою, яка включає, крім іншого, усі ланки продовольчого ланцюжка; по-друге, розвиток продовольчої системи тісно пов'язаний з розвитком аграрного сектора; по-третє, основними факторами впливу на розвиток продовольчої системи є економічні цикли і продовольча політика (хоча сама автор не відділяє даний чинник, але такий висновок випливає з наведеної аргументації); по-четверте, продовольча система має бути регульованою державою, перш за все, через державне управління в аграрній сфері. З першими двома тезами ми погоджуємось, але очевидно, що не лише економічні спади та невдала аграрна реформа негативно відобразились на розвитку продовольчої системи України та, відповідно, формуванні продовольчого потенціалу — є ряд інших чинників, глобального характеру, які справили, навіть, значно більший негативний вплив на продовольчу систему.

Куць О.І. [2], на противагу Котковій Н.С., вважає, що саме дерегуляція продовольчої системи є дієвим механізмом її формування в умовах глобалізації. Серед основних факторів, що мають негативний вплив на розвиток продовольчої системи України автор виділяє наступні: неефективне використання державних коштів щодо державної підтримки агропромислового комплексу.

су, оскільки діючі механізми не відповідають сучасним глобалізаційним викликам; неефективні правові, організаційні та економічні методи державного регулювання обсягів виробництва, рентабельності, цін та торговельних надбавок на продукцію агропромислового комплексу; відсутність адресної продовольчої допомоги незахищеним верствам населення. На думку науковця вирішення більшості цих проблем лежить в площині правового регулювання — створення або коригування наявної нормативно-правової бази. В частині визначення "правил гри", створення необхідних процедур та політик — такий рішення цілком вірне, але саме по собі воно не забезпечить ефективність діяльності продовольчої системи, оскільки лише закладає необхідну правову основу, яка може бути використана або ж так і залишиться пропозицією до дії. Автор також пропонує модель формування ефективної продовольчої системи на основі промислового потенціалу [3, с. 11], вважаючи саме цю сферу визначальною складовою.

Разом з тим, Куць О.І. та Куць Т.В. [4] в якості ефективного інструменту державної аграрної політики виділяють спеціальні режими оподаткування в агропромислому комплексі України. На думку науковців, такий підхід дозволив вітчизняному агропромислому комплексу підвищити конкурентоспроможність галузі як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, забезпечував зростання АПК в останні роки, високу інвестиційну привабливість та нарощування експортного потенціалу.

Ми підтримуємо позицію Куця О.І. [5] щодо об'єктивних умов трансформації продовольчих систем. Автор наголошує про певну "закритість" продовольчої системи в умовах натурального виробництва та поступову зміну якості системи на "відкриту" в процесі урбанізації та глобалізації. Автор наголошує на визначальній ролі в цьому процесі розвитку сільського господарства. Так, у запропонованій схемі еволюції продовольчої системи він виділяє низький рівень продуктивності праці та інтеграції у ринок для "закритої" системи та, відповідно, високий рівень продуктивності праці та інтеграції у ринок для "відкритої" системи, і пов'язує такі зміни з трансформаціями, які відбуваються у сільському господарстві.

У науковій праці "Формування ефективної продовольчої системи України в умовах глобалізації" Куць О.І. [5] деталізує, порівняно з іншими своїми науковими роботами, перелік негативних факторів, які стримують формування ефективної продовольчої системи України, хоча переважна їх частина (за виключенням трьох напрямів: недостатній рівень розвитку інфраструктури аграрного ринку, монополізація та тінізація каналів реалізації продукції, застарілі програми навчання фахівців, які не забезпечують оволодіння новітніми технологіями) так само лежить в площині державного регулювання (недосконалість механізмів державної підтримки, несистемне втручання держави у формування цін на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування, неефективна державна політика щодо розвитку кооперативних та інших некомерційних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників, неефективність системи державного управління аграрним сектором, недостатність фінансування аграрної науки,) та нормативно-правового забезпечення (складність та

часті зміни нормативно-правового регулювання, невідповідність вимогам та стандартам світового продовольчого ринку вітчизняної системи стандартизації сільськогосподарської продукції, відсутність ефективної системи відповідальності за порушення стандартів якості).

Коваленко О.В. [6] визначає, що основною детермінантою модернізації вітчизняної продовольчої системи є трансформації, які відбуваються в структурі світової продовольчої системи, до яких автор відніс трансформації: структури світового ВВП; галузевої структури промисловості; глобальної структури експорту; трендів виробництва та споживчих цін харчової продукції; структури продовольчого ринку; в структурі інвестицій; в системі впровадження інновацій. За результатами оцінки дослідник запропонував перспективні напрями інноваційного розвитку продовольчої системи, що сприяють інклюзивному розвитку світової економіки на початку нового тисячоліття, а саме: біотехнології; цифровізація систем управління; енергоефективність, "зелена" енергетика та управління відходами; інноваційна інфраструктура; нові харчові інгредієнти для здорового харчування. Ми цілком погоджуємося з автором у тому, що зміни, які відбуваються з світовими продовольчими системами, мають суттєвий вплив на національні продовольчі системи, однак, якщо зважати на той факт, що Україна є однією з тих країн світу, які формують глобальний ринок продовольства, очевидно, що цей вплив є взаємним, а не одностороннім. Важливо, що автор наголошує на необхідності трансформації саме через інновації, тобто нові технологічні рішення — ми також виокремили технологічну складову у продовольчій системі, як один з визначальних елементів її розвитку на усіх етапах ланцюга створення вартості продовольства. Проте, на нашу думку, зосередження дослідника активізації інноваційної діяльності, переважно, в харчовій промисловості України не є виправданим: усі сфери та галузі, які залучені до процесу виробництва, зберігання, переробки, реалізації та споживання продовольства, повинні постійно оновлюватись, інакше, навіть значні інновації у одній із сфер не дадуть позитивного ефекту через втрати на інших етапах.

Визначаючи перспективи удосконалення національної продовольчої системи Сичевський М. П., Полещук О. Б. та Коваленко О. В. [7] акцентують увагу на необхідності реалізації певних заходів у харчопереробній промисловості (рис. 1). Запропоновані напрями удосконалення розроблено для конкретних галузей на основі визначених дослідниками чинників, які зумовлюють ризики та загрози для сталого розвитку харчопереробної промисловості, очікуваних результатів та першочергових завдань.

Дієве та ефективне здійснення комплексу заходів щодо трансформації продовольчих систем необхідно створити сприятливе середовище у плані механізмів загального керівництва та установ, які сприятимуть узгодженості роботи всіх секторів та головних зацікавлених сторін. Водночас ключем до прискорення процесів перетворень є розширення доступності технологій, даних та інноваційних рішень. Перетворення продовольчих систем часто пов'язується головним чином з технологічними інноваціями, при цьому не береться до уваги

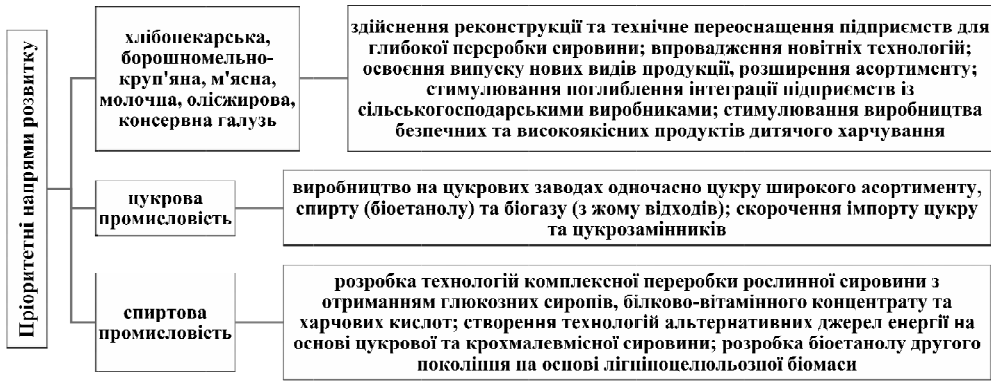

Рис. 1. Пріоритетні напрями розвитку окремих галузей харчопереробної промисловості

Джерело: за даними Сичевського М. П., Полещука О. Б. та Коваленка О. В. [7].

значення соціальних і політичних умов, що забезпечують можливість здійснення цих інновацій. Важливо відзначити, що для розгортання та впровадження нових технологій та інновацій на користь системного перетворення продовольчих систем необхідний широкий спектр інституційних, стратегічних та соціально-культурних інновацій.

В цілому, думки науковців відносно напрямів трансформації та модернізації продовольчої системи можна систематизувати за декількома, часто абсолютно протилежними за механізмами їх реалізації, напрямками (рис. 2):

- 1) жорстке державне регулювання у будь-якій або переважній більшості сфер продовольчої системи або дерегулювання продовольчої системи, але за відсутності роз'яснення механізму застосування пропонованих інструментів та очікуваних результатів;
- 2) виділення якось однієї підсистем як головної для модернізації, що ставить під сумнів можливість досягнення позитивного ефекту в цілому;
- 3) виділення в переважній більшості підсистем окремих напрямів для трансформації, що іноді призводить до суперечностей та заперечення зроблених раніше пропозицій;

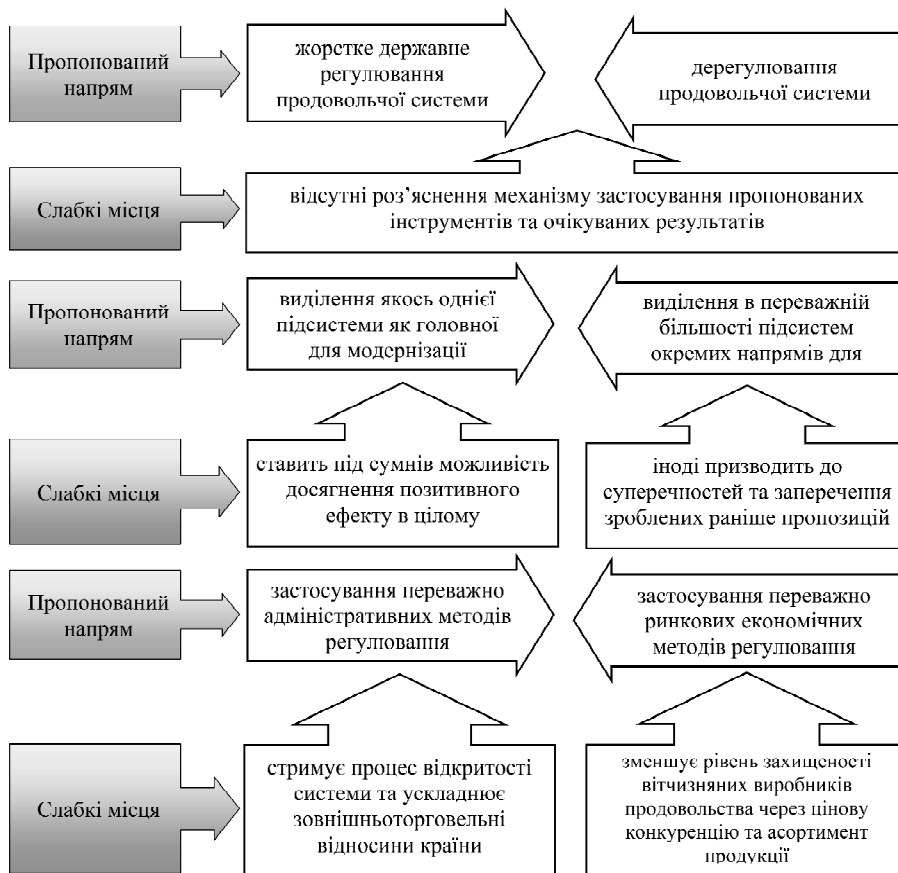

Рис. 2. Пропозиції науковців відносно напрямів трансформації продовольчих систем як складової продовольчого потенціалу

Джерело: розроблено автором.

4) застосування переважно адміністративних або переважно ринкових економічних методів регулювання, що в першому випадку стримує процес відкритості системи та ускладнює зовнішньоторговельні відносини, а в другому — значно зменшує рівень захищеності вітчизняних виробників продовольства через цінову конкуренцію та асортимент продукції.

По першій та четвертій позиціях окремо слід виділити неоднозначність трактування змісту та "кількості" державного втручання у визначенні напрямів трансформації продовольчих систем. Очевидними є два пояснення: по-перше, певна частина науковців дійсно вважає необхідним і правильним рішенням питання жорстке державне регулювання усіх процесів, вважаючи, що лише тотальний контроль, централізоване планування та розподіл ресурсів при використанні адміністративних інструментів впливу (квоти, дозволи, ліміти, обмеження та ін.) можуть забезпечити ефективне функціонування системи; по-друге, певна частина науковців не зовсім вірно трактує переклад пропозицій ФАО у вирішенні цього питання, так часто слово "політика", яке вживається у звітах, українськими науковцями сприймається саме як "державна політика", яка однозначно передбачає адміністративне державне регулювання. Насправді категорія "політика" передбачає значно ширший діапазон взаємовідносин, де держава відводиться роль посередника, який може застосовувати економічні методи для стимулювання діяльності усіх учасників продовольчої системи.

Ми підтримуємо позицію науковців, які у питаннях модернізації продовольчих систем визначають необхідність забезпечення їх відкритості та стійкості. Так Бокій О.В. дав визначення поняття "стійкість продовольчої системи" та окреслив перспективи розвитку і ризики стійкості національної продовольчої системи [8]. До перспектив дослідник відніс суттєвий агропромисловий потенціал країни, інвестиційні можливості для інноваційного розвитку, доступність до глобальної продовольчої системи; до ризиків — конфлікти та військові загрози, зміни клімату, недостатня відкритість продовольчої системи та ін. Вчений також запропонував пріоритети розвитку стійкої продовольчої системи (позитивна динаміка промислового виробництва для досягнення рекомендованої норми споживання продовольства та зростання експорту; фізична та цінова доступність продовольства, зростання платоспроможного попиту та рівня життя населення; формування повноцінного конкурентного середовища, забезпечення взаємоузгодженості ланок продовольчої системи; інвестиційно-інноваційний розвиток, забезпечення стійкої інфраструктури ринку) [8, с. 30] та заходи задля їх досягнення.

Зеленська О.О. зауважує, що лише відкриті системи мають функцію самоорганізації, на відміну від закритих систем — вони завжди, врешті решт, досягають стану максимальної ентропії перестають прогресувати, як, до прикладу, це відбулось з агропромисловим комплексом у колишньому СРСР. Отже, основна відмінність відкритої і закритої систем полягає у тому, що відкрита система прагне до самоорганізації, а закрыта — може бути організована лише

ззовні. Таким чином, для ефективного управління системою продовольчої безпеки необхідною умовою є координація заходів управлінського впливу із ефективними еволюційними законами та динамікою розвитку продовольчої системи, в той час, як нав'язування системі невластивих їй дій, призведе до негативних наслідків та хаосу у розвитку системи. Таким чином, основний висновок полягає у наступному — вітчизняну продовольчу систему необхідно трансформувати у відкриту, здатну до самоорганізації, з мінімальним регулюванням ззовні — тобто державним регулюванням ринкових (саморегулюючих) процесів. Найбільш значимими та такими, що дозволяють реалізувати синергетичний підхід при визначенні напрямів трансформації продовольчих систем з метою забезпечення їх стійкості, на нашу думку, є висновки, зроблені Зеленською О.О.: "агропродовольча система прагне досягнення стійкого стану, що проявляється в її русі до оптимального варіанта свого розвитку (атрактора) ... під впливом різноманітних факторів система продовольчого забезпечення переходить до нерівноважного стану, точки біфуркації, за якою відкриваються альтернативні варіанти її розвитку" [9, с. 124—125].

Отже, виходячи із вищезначеного та враховуючи дві головні ідеї, які, на нашу думку, є визначальними у формуванні напрямів трансформації продовольчих систем: 1) відкритість системи, що визначає спосіб функціонування системи, та 2) стійкість системи, що є бажаним результатом діяльності системи; вважаємо, що напрями трансформації продовольчої системи визначаються основними факторами внутрішнього та зовнішнього впливу на систему — визначальними детермінантами формування продовольчого потенціалу. При цьому визначені напрями мають носити комплексний характер, що забезпечить мультиплікаційний та синергетичний позитивний ефект від їх реалізації, бути чітко сформованими з точки зору інструментів застосування та механізму реалізації з встановленим очікуваним результатом.

Найважливіше значення для нарощування синергії на користь підвищення ефективності та дієвості рішень щодо продовольчих систем, спрямованих на забезпечення більш економічно доступних раціонів харчування на принципах екологічної стійкості та інклюзивності, має узгодженість при формулюванні та здійсненні заходів політики та інвестицій для продовольчих систем, систем охорони здоров'я, соціального забезпечення та захисту навколишнього середовища.

ВИСНОВКИ

Продовольчі системи займають центральне місце у досягненні мети викорінення голоду та недоїдання у всіх його формах та у забезпеченні того, щоб кожен міг собі дозволити здоровий раціон харчування. Визначальні детермінанти негативно впливають на продовольчу безпеку та харчування через продовольчі системи, відтак вирішення проблеми лежить у площині перетворення продовольчих систем. Напрями трансформації продовольчої системи визначаються основними факторами внутрішнього та зов-

нішнього впливу на систему — визначальними детермінантами формування продовольчого потенціалу. При цьому визначені напрями мають носити комплексний характер, що забезпечить мультиплікаційний позитивний ефект від їх реалізації, бути чітко сформованими з точки зору інструментів застосування та механізму реалізації з встановленим очікуваним результатом.

Література:

1. Коткова Н. С. Індикатори розвитку продовольчої системи України в умовах економічних викликів. Продовольчі ресурси. 2019. № 12. С. 229—247.
2. Куць О. І. Деретуляція: дієвий механізм формування ефективної продовольчої системи України в умовах глобалізації. Продовольчі ресурси. 2015. № 4. С. 10—16.
3. Куць О.І. Формування ефективної продовольчої системи України в умовах глобалізації: автореф. дис. канд. екон. наук спец. 08.00.03 Економіка та управління національним господарством. К: Інститут продовольчих ресурсів НААН, 2017. 21 с.
4. Куць О. І., Куць Т. В. Забезпечення конкурентоспроможності продовольчої системи України на основі податкових механізмів. Продовольчі ресурси. 2016. № 6. С. 70—78.
5. Куць О. І. Формування ефективної продовольчої системи України в умовах глобалізації. Продовольчі ресурси. 2016. № 7. С. 233—238.
6. Коваленко О. В. Інклузивні інновації в трансформовано-монополізованій продовольчій системі України. Продовольчі ресурси. 2019. № 12. С. 210—228.
7. Сичевський М. П., Полещук О. Б., Коваленко О. В. Формування національної продовольчої системи: сучасність та перспективи. Продовольчі ресурси. 2013. № 1. С. 8—21.
8. Бокій О. В. Стійкість функціонування продовольчої системи. Продовольчі ресурси. 2018. № 11. С. 21—32.
9. Зеленська О. О. Використання загальнонаукової методології в оцінюванні розвитку агропродовольчих систем і рівня продовольчої безпеки. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2013. № 1. С. 120—125.

References:

1. Kotkova, N. S. (2019), "Indicators of Ukraine's food system development in the face of economic challenges", *Prodovol'chi resursy*, vol. 12, pp. 229—247.
2. Kuts', O. I. (2015), "Deregulation: an effective mechanism for forming an effective food system of Ukraine in the context of globalization", *Prodovol'chi resursy*, vol. 4, pp. 10—16.
3. Kuts', O. I. (2017), "Formation of an effective food system of Ukraine in the context of globalization", Ph.D. Thesis, Economics and Management of the National Economy, Institute of Food Resources NAAS, Kyiv, Ukraine.
4. Kuts', O. I. and Kuts', T. V. (2016), "Ensuring the competitiveness of Ukraine's food system on the basis of tax mechanisms", *Prodovol'chi resursy*, vol. 6, pp. 70—78.

5. Kuts', O. I. (2016), "Formation of an effective food system of Ukraine in the context of globalization", *Prodovol'chi resursy*, vol. 7, pp. 233—238.

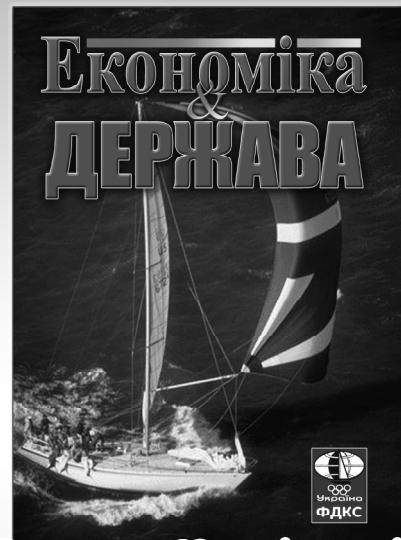
6. Kovalenko, O. V. (2019), "Inclusive innovations in the transformed-monopolized food system of Ukraine", *Prodovol'chi resursy*, vol. 12, pp. 210—228.

7. Sychev's'kyj, M. P., Polieschuk, O. B. and Kovalenko, O. V. (2013), "Formation of the national food system: present and prospects", *Prodovol'chi resursy*, vol. 1, pp. 8—21.

8. Boki, O. V. (2018), "Sustainability of the food system", *Prodovol'chi resursy*, vol. 11, pp. 21—32.

9. Zelens'ka, O. O. (2013), "The use of general scientific methodology in assessing the development of agri-food systems and the level of food security", *Visnyk Chernihiv's'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 120—125.
Стаття надійшла до редакції 12.08.2022 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ**

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73